

sociálne slabých a odkázaných skupín obyvateľstva ku skupinám, ktoré zabezpečujú dynamiku ekonomického i celkového spoločenského rozvoja, posune ťažiska pozornosti od rozdeľovania k tvorbe spoločenských hodnôt.

To však neznamená, že sa sociálne slabé skupiny a rozdeľovacie procesy dostávajú mimo zorné pole sociálnej politiky. Zabezpečenie spoločensky primeraných podmienok ich rozvoja a rozdeľovanie vytvorených hodnôt je však závislé predovšetkým na produktívnej sile materiálnej výroby a výsledkoch práce skupín aktívne sa zúčastňujúcich spoločenského reprodukčného procesu.

Ukazuje sa, že na zameranost sociálnej politiky môže významne vplývať aj úroveň spoločensko-vednej reflexie spoločenských rozvojových procesov a menovite sociálno-rozvojových procesov, premietajúca sa do ucelenej teórie a koncepcie sociálneho rozvoja i parciálnych teórií a koncepcií, ktoré predstavujú nezastupiteľnú poznatkovú bázu aktívnej a silnej sociálnej politiky.

Myslím, že nie je zveličené ak poviem, že významné miesto pri vedeckej teoreticko-empirickej reflexii sociálnej sféry a sociálneho rozvoja patrilo a patrí sociológii. Aj jej zásluhou sa darí prekonávať dlho vžitú názory na sociálny rozvoj, postulujúce ho ako odvodeninu ekonomického rozvoja, materiálno-vecnú stránku existencie človeka, či len ako niektorú z komplexu tvoriacich ho štrukturálnych zložiek, ktorou najčastejšie bola životná úroveň. Rozvoj teórie sociálneho rozvoja a formulácie jeho koncepčných východísk pre súčasné obdobie rozvoja spoločnosti však zároveň odhaľuje pred sociológiou celý rad bielych miest, i problémov, ktoré si vyžadujú hlbšie sociologické ozmyslenie a všestrannejšie sociologické skúmanie než je tomu dosiaľ.

Z pohľadu realizácie koncepčnej a komplexnej sociálnej politiky pre sociológiu vyplýva aj metodologický postulát zohľadňovať pri analýze sociálnych procesov a problémov tak systémové, ako aj situačné faktory, ktoré ich generujú. Komplexnejšie a predovšetkým s vedeckou náročnosťou posudzovať ich význam pre fungovanie sociálnych procesov, či vznik problémových situácií. Sociologické poznanie, ak má byť efektívnym poznávacím inštrumentom sociálnej politiky, musí byť schopné reagovať na sociálne procesy majúce tak pozitívny, ako aj negatívny dopad na sociálnu integritu spoločnosti. Vyhýbanie sa ktorýmkoľvek z nich možno považovať za prejav nezdravého konjunkturalizmu oslabujúceho v konečnom dôsledku spoločenské postavenie sociológie.

Od sociológie sa očakáva, že dokáže rozpracúvať aj alternatívne varianty priebehu jednotlivých sociálnych procesov a alternatívne varianty riešenia sociálnych problémov, zohľadňujúc pritom meniace sa ekonomické, sociálne a iné podmienky života spoločnosti.

Len schopnosť takéhoto prístupu posilní operatívnosť a perspektívnosť riešení sociálnej politiky a zároveň urobí sociológiu skutočne nezastupiteľnou disciplínou v rozvoji sociálnej politiky.

Vychádzajúc z načrtnutého širšieho rámca formulácie miesta a úloh našej marxistickej sociológie v sociálnej politike, chcem teraz upriamiť vašu pozornosť na posúdenie stavu, problémov a úloh sociologického skúmania vo vybraných oblastiach sociálnej politiky ako politiky rozvoja sociálnej sféry socialistickej spoločnosti. Za významnú a svojím spôsobom integrálnu oblasť sociálneho rozvoja a sociálnej politiky možno považovať sociálny rozvoj územných celkov.

Táto časť sociálnej sféry predstavuje rozsiahly a zložitý komplex komponentov sociálneho rozvoja. V nej sa vytvárajú základné podmienky sociálneho rozvoja osobnosti, rodiny, sociálnych skupín a teritoriálnych spoločenstiev. V tejto oblasti sa najvýpuklejšie prejavujú sociálne dôsledky (zdravotné, estetické, etické, sociálno-ekologické) vyplývajúce zo súčasného stavu životného, ale najmä sídelného a obytného prostredia.

Základná sociálna problematika v územných celkoch sa v poslednom desaťročí sústreďovala

do problematiky bývania a obytného prostredia, sociálnej problematiky nových obytných súborov (sídlist), sociálnej problematiky starších mestských štvrtí a historických jadier miest. Zvlášť ostro vystúpila do popredia problematika sociálneho rozvoja dedín, ktorá sa v procese urbanizácie nedocenila zvlášť v tzv. „nerozvojových“ sídlach. Veľmi vypuklo vystupuje táto problematika sociálneho rozvoja z hľadiska prestavby socialistickej spoločnosti, a to najmä z aspektov prehlbovania socialistickej demokracie, územnej samosprávy a sociálnej spravodlivosti. V tejto súvislosti sa objavuje zvlášť naliehavý problém zabezpečenie (legislatívne) participácie obyvateľstva v príprave plánov územného rozvoja v rámci sídiel, okresov a krajov.

Sociológia začla aktívne vstupovať do socio-technickej problematiky sociálneho rozvoja územných celkov v 70. rokoch, v súvislosti s rozpracovaním plánov sociálneho rozvoja územných celkov (okres Tachov, Trnava, hlavné mesto ČSSR Praha, hlavné mesto SSR Bratislava). Využívala poznatky zo sociológie mesta, dediny, bývania, migrácie a užšie spolupracovala s ekonómami pri rozpracovávaní metodologických, teoretických a metodických otázok sociálno-ekonomického plánovania územných celkov. Zvláštny význam pre rozpracovanie tejto problematiky mali interdisciplinárne tímy, ktoré pracovali v Hradci Králové, Pardubiciach, v Bratislave, a pracoviská akadémie vied v Prahe a Bratislave. V rozpracovaní tejto problematiky sa v súčasnosti položil dôraz na sociálne subjekty, na rozvoj a uspokojovanie ich sociálnych potrieb. Táto problematika sa dostala do popredia v súvislosti s požiadavkami kladenými celospoločenskou nutnosťou urýchlenia vedecko-technického pokroku. Sociálny rozvoj územných celkov a vedecko-technický rozvoj nadobudli úzku spätosť a sociálny rozvoj územných celkov sa stal jednou zo základných podmienok urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja.

V tejto oblasti v súčasnosti pracuje v základnom výskume len malá skupina sociológov v ÚFaS ČSAV, skupina na ÚSTARCHE-u SAV plní úlohy vo výskume urbanizmu a architektúry. V takejto situácii sa prenáša aj veľká časť základného výskumu na formujúci sa kolektív vo Výskumnom ústave sociálneho rozvoja a práce. Spoločenská objednávka v tejto oblasti narastá a treba počítať s tým, aby aspoň na okresných NV boli miesta pre sociológov.

V 80. rokoch sa v sociálnom rozvoji územných celkov sústredila pozornosť na rozpracovanie socio-technických nástrojov sociálneho rozvoja. Rozpracovali sa teoretické a metodologické otázky sociálneho projektovania a metodika sociálneho projektovania veľkých územných celkov, do ktorých prichádzajú nové investičné celky (nové závody, jadrové elektrárne apod.). Sociálnu projekciu začínajú používať sporadicky urbanisti pri územnom plánovaní.

Z pohľadu potrieb sociálnej politiky a sociálneho rozvoja územných celkov sa sociológia musia sústrediť predovšetkým na poznávanie sídelných potrieb a záujmov obyvateľstva, poznávanie špecifických sídelných vzťahov a sídelných podmienok života obyvateľov mestských a vidieckych sídiel. Toto poznanie by malo sociálnej politike napomôcť riešiť rozpor medzi sídelnými potrebami a záujmami obyvateľov a sídelnými podmienkami ich života, najmä však ich sociálnymi vlastnosťami. Tento rozpor je v súčasnosti základným dialektickým rozporom vývoja sídiel. Pozornosť v súvislosti s rozvojom sídelných podmienok si zasluhuje najmä bývanie. Bývanie vystupuje ako prominentná oblasť sociálneho rozvoja, ktorej význam v štruktúre ľudských hodnôt neustále vzrastá.

Na druhej strane sa v uvedenej oblasti ale ukazujú aj značné rezervy v dynamizácii sociálneho rozvoja, nakoľko bývanie v súčasnej jeho podobe stráca na aktívnom motivačnom účinku voči premenám v oblasti práce, ale aj rozvoji celkovej spoločenskej aktivity občanov. Sociologickej fronte je v súvislosti s potrebou novej, príťažlivej koncepcie ďalšieho rozvoja bývania fakticky predkladaná objednávka na novú, historicky adekvátnu formuláciu potrieb bývania, za ktorých uspokojovanie prevzal hlavnú zodpovednosť socialistický štát. Táto problematika a problém zákonitostí rozvoja bývania a jeho funkcií v spoločenskej reprodukcii

nebol zatiaľ dostatočne preskúmaný. Spoločenská regulácia týchto procesov sa zatiaľ nemohla plne opierať o výsledky sociologického vedeckého poznania tohto fenoménu. Sociologické výskumy by mali lepšie než dosiaľ identifikovať trendy a premeny bývania, a to nie iba v mestách, ale i na vidieku. Sociologické štúdie by zasa hlbšie mali postihovať obsahové premeny bývania a jeho nezastupiteľnej úlohy pri humanizácii ľudských vzťahov v sídelných lokalitách. Bez pomoci sociologickej teórie si v tejto oblasti sociálna politika len ťažko poradí s prekonávaním existujúceho privatizmu v bývaní, a to najmä na sídliskách.

V súvislosti s pretrvávaním administratívnych foriem a centralizmu v systéme spoločenskej regulácie rozvoja bývania sa ukazuje, že dozrel čas na radikálne zmeny v spoločenskom riadení rozvoja bývania. Zmeny, ktoré sa nedajú odkladať, ale pre ktoré často chýba dostatočná teoretická a v rámci toho aj sociologická základňa.

Slabiny sociologického poznávania zdravia našej populácie a jeho determinantov vyplývajú z dvoch základných zdrojov. Prvým je donedávna značná a ešte v súčasnosti nezanedbateľná tabuizácia problematiky zdravia, ktorá v minulosti nachádzala svoj výraz i v explicitných zákazoch či obmedzeniach v prístupe k informáciám o vývoji zdravotného stavu populácie a životného prostredia a zároveň i v ich rozširovaní. Druhým je obmedzenosť výkladového rámca samotnej sociológie pri poznávaní zložitých biopsychosociálnych súvislostí zdravia a choroby, ktorá mnohým sociológom zatvárala oči a robila ich necitlivými voči živým problémom sociálnych príčin, sociálnych obsahov a sociálnych dôsledkov ohrozeného zdravia československej populácie. Zdravie a choroba tak prenikli ako reflektovaný sociálny problém skôr do bežného vedomia ľudí a bohužiaľ až s veľkým odstupom sa začínajú chápať ako významné – a legitímne – aj vo sfére samotných sociálnych vied.

Na mikroúrovni sa venuje pozornosť najmä zdravotným problémom spojeným so životom rodiny a s niektorými sociálno patologickými javmi životného spôsobu našej populácie. Na mezoúrovni sa venuje určitá pozornosť úlohe odvetvia zdravotníctva pri kultivácii a uplatnení ľudského potenciálu (a v jeho rámci potenciálu zdravia) v spoločenskom reprodukčnom procese. Na makroúrovni sú to potom najmä prognostické štúdie, ktoré skúmajú postavenie celej sféry starostlivosti o zdravie v spoločenskom reprodukčnom procese, vývoj zdravotného stavu československej populácie, jeho základných determinantov a formulujú alternatívne výhľady budúceho vývoja tejto starostlivosti. V nich sa tiež po prvý raz konštatovalo, že zdravie našej populácie je ohrozené. Tento dozrievajúci sociálny problém bol definovaný takto: „... za zvlášť nepriaznivej konštelácie faktorov možno predpokladať prepuknutie otvorenej krízy zdravia, ktorá by prinajmenšom na dobu niekoľkých nasledujúcich desaťročí výrazne obmedzila rozvojový potenciál celej našej spoločnosti“.

Skúsenosť ukázala, že v silách jednej disciplíny nie je možné úspešne zmocňovať problematiky zdravia v jej širších sociálnych, ekologických, ekonomických i politických súvislostiach. Sociologický pohľad musí byť sprevádzaný náhľadmi iných vedných disciplín, pričom v priestore ich kontaktov môžu vznikať a vznikajú mimoriadne zaujímavé poznávacie dosahy a rámce, formované biosociológiou, sociálnou ekológiou, sociálnym lekárstvom, sociálnou pediatriou, sociológiou zdravia a zdravotníctva a sociálnou prognostikou. Úroveň zovšeobecnenia, s ktorým sa zvlášť na makroúrovni sociológie pracuje, ju pritom často predurčuje pre úlohu integratívnej a metodologicky dominantnej zložky interdisciplinárneho skúmania. V budúcom období by sa sociológia mala sústrediť hlavne na dve oblasti problémov:

- na poznanie sociálnych súvislostí zdravia a starostlivosti o zdravie,
- na sociologické napĺňanie obsahu a súvislostí kategórie sociálne zdravie, chápanej ako zdravý sociálny život skupín (spolu s poznávaním hodnôt, noriem, záujmov a potrieb, ktoré ho charakterizujú, mechanizmov jeho realizácie).

Výskumy dokázali, že v súčasnom období majú na zdravotný stav obyvateľstva vplyv najmä

najrôznejšie sociálno-ekonomické faktory a determinanty: od poškodzovania životného prostredia, cez pracovné činnosti a aktivity, konkrétny spôsob života sociálnych skupín, až po javy súvisiace so spoločenským vedomím. Treba zistiť, ktoré prvky sociálnej sféry života vplyvajú na zdravie pozitívne a vypracovať programy ich rozvoja a využívania v záujme posilňovania potenciálu zdravia.

Prognózy sociálneho rozvoja, dlhodobého vývoja oblastí spoločenského života, ktoré majú sprostredkované ekonomické dôsledky, sú oddávna trvalou súčasťou sociálnej politiky. Sociálna politika na celoštátnej úrovni i v organizáciách vždy musela predvídať budúci stav a jeho potreby. V súčasnej etape budovania spoločnosti a zvlášť v podmienkach prestavby dochádza k niekoľkým závažným vývojovým zmenám, ktoré na sociálne prognózy kladú kvalitatívne nové nároky. Predovšetkým ide o hlbokú zmenu chápania procesu spoločenského vývoja: predstava o priamočiarom, lineárnom vývoji bola vystriedaná nastolením problému diskontinuit sociálneho rozvoja. Na celospoločenskej úrovni sme si najskôr uvedomili tieto zložitosti, príkladom je práca *Civilizácia na rázcestí*, ktorá z uvedeného hľadiska patrí medzi najvýznamnejšie diela československej sociológie.

V kontraste k tomuto nazeraniu zostali predstavy o cestách vývoja odvetví národného hospodárstva, kde v podstate až po súčasnosť pretrvávala viera v nerušený lineárny vývoj: od zamestnanosti, mzdového vývoja až po rozvoj oblastných, odvetvových zariadení starostlivosti o pracovníkov. Vznikla situácia, keď spoločnosť pri prechode cez križovatky svojho vývoja mala voliť priame cesty pre svoje odvetvia. Tento prístup sa skutočne uplatňoval a spoločnosť ako celok sa dostávala do vleku odvetvovo-rezortných záujmov. Základnou otázkou prognózovania sociálneho rozvoja teda je, ako sa v podmienkach urýchlenia a prestavby premietnu celospoločenské diskontinuity do vývojových tendencií jednotlivých odvetví a sfér spoločenského života a spätne, ako sa tieto zmeny odrazia na rozvoji spoločnosti ako celku. Je to zásadná otázka, pretože sa bezprostredne dotýka tézy formulovanej ako zákon plánovitého a proporcionálneho vývoja.

S takto formulovaným problémom má sociálne prognózovanie minimálnu skúsenosť, bolo bezvýhradne spojené s programovaním a prípravou plánov pre rast všetkých zložiek. V súčasnosti nastupuje otázka útlmových trendov v jedných a akcelerácie v iných oblastiach, substitúcie rôznych tendencií a potrieb sociálneho rozvoja. Dopustili by sme sa závažnej chyby, keby sme sa domnievali, že v ekonomickej sfére síce budú diskontinuity a vývojové disproporcie, ale sociálna sféra a sociálna politika si zachová svoju lineáritu a mechanickú proporcionalitu vývoja.

Diskontinuita sociálneho vývoja prináša pre našu sociológiu potrebu nového chápania problému sociálnych zmien. Opäť vedie k požiadavke čerpať z marxistickej filozofie hodnotové orientácie; vysvetliť vieme akúkoľvek zmenu, avšak filozofická orientácia nás núti hodnotiť, uskutočňovať voľbu, vyberať pozitívne zmeny a oddeľovať ich od retardačných. Sociálne prognózovanie na makrospoločenskej úrovni i v jej sektorových a odvetvových štruktúrach musí identifikovať, charakterizovať a určovať mieru možnosti zmien v sociálne najdôležitejších javoch, spoločenských vzťahov.

Prvoradý význam má otázka zmien v oblasti zospoločensťovania – socializácie vlastníctva, moci, práce a potrieb. Neoddeliteľne je s ňou spojený proces subjektívizácie spoločnosti, rozvoja špecificky národnej štruktúry subjektov spoločenského života, ktoré budú preberať funkcie v realizácii úloh zospoločensťovania základných aspektov života. Vieme, že v tejto oblasti je ťažisko sociálneho rozvoja ako jedinečnej kvality schopnej poskytovať pohybové impulzy ekonomickej, výrobnjej a technickej sfére.

V prognostických úvahách sa často narába s myšlienkou, že jedinou komparatívnou výhodou našej ekonomiky sú schopnosti a kvalifikácia ľudí. Sociológia musí upozorňovať na

skutočnosť, že je to dočasný a pominuteľný zdroj. Stačí siahnuť po ktorejkoľvek zahraničnej prognóze a rýchlo sa presvedčíme, že je založená na predpokladoch aktivizácie práve tohto zdroja; niet dnes krajiny, ktorá by nemala v programe budovať svoje komparatívne výhody na schopnostiach ľudí. Intenzívnejšie zapojenie sociológie do spracovania prognóz dlhodobého vývoja spoločnosti tak prináša všeobecné poučenie, že v popredí celosvetového záujmu a medzinárodnej súťaže je orientácia na človeka a zúžitkovanie jeho tvorivých spôsobilostí. Nesmie nás zmiatať skutočnosť, že aj buržoázna spoločnosť kladie dôraz na tento zdroj pohybu, ukolísať viera, že neokonzervatistické koncepcie založené na klasických predstavách slobodného podnikania, ponuky a privatizácia sú v dlhodobej historickej perspektíve menej efektívne, ako naše koncepcie vychádzajúce z myšlienky socializácie.

Naše prístupy sa nemôžu dostať do zajatia sploštených doktrín, musia byť otvorené, schopné osvojiť si a dostať do nášho socialistického systému všetky pozitívne prvky. Pravdepodobne práve tento postoj k adaptácii a osvojovaniu zmien je hlavným duchovným odkazom leninizmu, ktorý dokázal preniesť na vlastnú pôdu všetko pozitívne, s čím k rozvoju prispela napr. klasická škola organizácie práce.

Prognózovanie, aj v sociálnej sfére, sa bezprostredne spája s posudzovaním a konfrontáciou našich vnútorných rozvojových trendov so smerami celosvetového pohybu a rozvoja. Kladie a musí klásť často nepríjemné otázky našej schopnosti uvedomovať si a reagovať na výzvy okolitého sveta. Dáva okrem iného bolestnú otázku, prečo poznatky svetovej sociológie tak pomaly prenikajú do našej činnosti, prečo je u nás taký kritický nedostatok prekladovej literatúry aj v tých oblastiach, ktoré sú bezprostredne spojené s organizáciou, riadením sociológie v hospodárskom živote. Keď porovnáme rýchlosť reakcie sovietskej teórie za Leninovho života na taylorizmus a fordizmus s našou schopnosťou reagovať na súčasné svetové výzvy, musíme dospieť k ilustratívnym dokladom falošného sebauspokojovania.

Prognóza operuje so sociálnym časom, zvyšuje citlivosť spoločnosti na problém temporality, zavádza pojem časového deficitu. V tom je ďalší z jej prínosov, z ktorého postupne musia vyplývať praktické závery.

Napokon, prognostický prístup k sociálnej realite nie je možný bez vyváženej odpovede na všetky časti otázky „odkiaľ prichádzame, kto sme a kam kráčame“. Prognózovanie neobyčajne zvyšuje nároky na pravdivosť zobrazenia a interpretáciu aktuálnej súčasnosti. Historici hovoria, že budúce generácie ich budú posudzovať podľa toho, čo pokladali za dôležité pri skúmaní minulosti, aké problémy formulovali v historickom výskume. Prognóza nevyhnutne vedie k demaskovaniu všetkých falzifikácií a prázdnych apologetík súčasnosti, bez ohľadu na to, či sa týkajú štrukturálno-vecnej roviny alebo sféry vedomia.

Z rokovania sekcie

Rokovanie sekcie vychádzalo z potreby zhodnotenia súčasného stavu a načrtnutia možnosti prehlbenia účasti československej sociológie na tvorbe aktívnej a silnej sociálnej politiky socialistického štátu.

Vzhľadom k uvedenému zameraniu sa práca sekcie sústredila prakticky na zodpovedanie troch v úvode rokovania načrtnutých otázok:

1. Aká je situácia v sociologickom pôsobení v rámci jednotlivých oblastí sociálnej politiky, a to predovšetkým z pohľadu rozvinutosti sociologickej poznatkovej bázy využiteľnej v týchto oblastiach?
2. Aké sú skúsenosti, možnosti a bariéry sociológie v účasti na tvorbe a realizácii sociálnej politiky s ohľadom najmä na sociálne prognózovanie, sociálne projektovanie a iné sociotechnické prístupy využiteľné pre potreby realizácie sociálnej politiky?

3. Ako ďalej v integrácii sociológov a ich poznatkov pri tvorbe vedecko-poznavacích východísk využiteľných v sociálnej politike?

Na zodpovedanie prvých dvoch otázok boli zamerané tri profilujúce diskusné príspevky, ako aj značná časť bohatej a obsažnej diskusie.

Aj v diskusii o tretej otázke, o potrebe a možnostiach integrácie sociologickej poznatkovej bázy odznelo viacero zaujímavých názorov. Vráťme sa však k vlastnému jednaniu sekcie.

Jednanie prvého dňa sekcie bolo zamerané predovšetkým na načrtnutie širšieho rámca a formuláciu miesta a úloh marxistickej sociológie v sociálnej politike. Diskusia vychádzala predovšetkým z poznania a uvedomenia si skutočnosti, že sociálna politika musí výraznejšie vplývať najmä na vytvorenie efektívneho systému sociálnej motivácie človeka vo všetkých oblastiach jeho životnej praxe, najmä však v práci.

K uvedenému postulátu sa viaže aj faktický posun v ťažisku sociálnej politiky a sociálneho rozvoja, a to od sociálne slabých a na pomoc odkázaných skupín obyvateľstva, ku skupinám, ktoré zabezpečujú dynamiku ekonomického i celkového spoločenského rozvoja, posune ťažiska pozornosti od rozdeľovania k tvorbe spoločenských hodnôt. To však v nijakom prípade neznamená, že sociálne slabí a na pomoc spoločnosti odkázaní občania sa ocitajú mimo zorné pole sociálnej politiky.

Posuny v ťažiskách sociálnej politiky a zdôrazňovanie jej aktivity a sily vzhľadom k riešeniu problémov ekonomického i celospoločenského rozvoja prinášajú celý rad významných implikácií pre rozvoj sociologického, tak teoretického, ako aj empirického poznania.

Ukazuje sa predovšetkým, že na orientáciu a účinnosť sociálnej politiky môže významne vplývať úroveň a šírka sociologickej reflexie sociálno-rozvojových procesov, existencia ucelenej teórie a koncepcie sociálneho rozvoja, ktoré predstavujú nezastupiteľnú poznatkovú bázu aktívnej a silnej sociálnej politiky.

Z pohľadu potrieb realizácie koncepcnej a komplexnej sociálnej politiky pre sociológiu vplynula potreba poznávať tak systémové, ako aj situačné faktory vplývajúce na rozvoj sociálnych procesov a generovanie sociálnych problémov.

Diskusia ukázala, že sociológia v sociálnej politike disponuje najmä poznatkami z jej parciálnych oblastí, ktoré majú skôr charakter situačných ako systémových poznatkov. Toto sa vzťahuje predovšetkým k „makro“ a „mezo“ rovine vstupu sociológie do tvorby a realizácie sociálnej politiky.

Od sociológie sa v konfrontácii s požiadavkami spoločenskej a menovite riadiacej praxe očakáva, že dokáže rozpracúvať alternatívne varianty priebehu jednotlivých sociálnych procesov a alternatívne varianty riešenia sociálnych problémov, zohľadňujúc meniace sa ekonomické, sociálne a iné podmienky života spoločnosti, t.j. že obohatí svoj prístup o prognostický rozmer.

Významnou úlohou sociológie v prestavbovom období by mala byť jej spoluúčasť na objasňovaní toho, ako sa v jednotlivých oblastiach prestavba musí premietat do tvorby koncepcie spravodlivej sociálnej politiky. Predpokladom správnej formulácie cieľov sociálnej politiky je predovšetkým pochopenie ekonomických procesov, ktoré generujú mnohé nové javy, procesy a problémy rozvoja sociálnej sféry. V diskusii však kritické poznámky odzneli nielen na nedostatočnú účasť sociológov pri formulácii sociálnych cieľov rozvoja národného hospodárstva, rezortov, územných celkov, sídlisk, jednotlivých sociálnych subjektov a pod.

Pomerne početné boli aj hlasy upozorňujúce na nedostatočné, málo početné zastúpenie sociológov v sociálnej politike. Takáto situácia má korene najmä v malých počtoch sociológov pripravovaných vysokými školami a ich nedostatočnej odbornej profilácii pre túto oblasť.

V duchu úvodom rokovania sekcie načrtnutých otázok sa pozornosť v rámci vstupného (jedného z troch profilujúcich) diskusného príspevku venovala posúdeniu stavu, problémov

a úloh sociologického skúmania vo vybraných oblastiach sociálnej politiky, ako politiky rozvoja sociálnej sféry.

Do zorného poľa záujmu autorov príspevku sa dostali problémy účasti sociológie v sociálnom rozvoji územných celkov, rozvoji bývania, rozvoji zdravotného a vzdelanostného potenciálu a nakoniec využitia prognóz sociálneho rozvoja pre zvedechovanie sociálnej politiky. Diskusia sa v rámci uvedených problémových okruhov, čo bolo podmienené najmä zložením a zameraním účastníkov rokovania, zamerala len na niektoré nezodpovedané otázky dotýkajúce sa problematiky bývania.

Odzpel tu názor o možnosti formulovania dvoch oblastí využitia sociológie v rozvoji problematiky bývania:

- oblasti koncepcnej a aplikovaného výskumu, zameranej na presadenie sociologických koncepcií bývania a
- oblasti utilitárnej, v ktorej ide najmä o expertíznu a empirickú činnosť, predstavujúcu podklady pre projektovanie bytov, domov, obytných celkov a pod.

Som názoru, že hodnotenie stavu, výsledkov a problémov účasti sociológie na rozvoji všetkých zvolených oblastí sociálnej politiky splnilo svoj informačný účel. Čitatelia sa s ním bližšie môžu zoznámiť z tu publikovaného diskusného príspevku.

Najväčšia pozornosť v rokovaní prvého dňa sekcie sa sústredila na riešenie otázok dotýkajúcich sa možností a zamerania sociálno-politického ovplyvňovania procesov diferenciacie a homogenizácie v spôsobe života, životnej úrovni a s nimi súvisiace otázky sociálnej spravodlivosti. Impulzom k tejto diskusii boli názory, ktoré odzneli v rámci druhého profilujúceho diskusného príspevku. V rámci neho bolo prezentované poznanie, že spoločensky preferovaná homogenizácia vyčerpala svoj mobilizačný potenciál. V záujme ďalšieho prehĺbenia rozvoja sociálnych a ekonomických procesov sa odporúča prehĺbenie diferenciačných procesov, a to najmä na báze odmeňovania podľa práce.

Zároveň však sociálna politika a s ňou aj sociológia stoja pred riešením otázok, ako ďalej v prekonávaní existujúcich bariér diferenciacie, kde a v akých rovinách treba aj naďalej pokračovať v presadzovaní procesov homegenizácie, aké prežívajúce sociálne rozdiely treba prekonávať a pod.

Sociologické výskumy prinášajú poznatky o určitej unifikácii každodenného spôsobu života pod tlakom ťažkostí súvisiacich s uspokojovaním každodenných potrieb života človeka a udržania si určitého životného štandardu. Uvedená situácia má za následok napr. pomerne nízku akceptáciu diferenciacie vo vedomí a predstavách ľudí. Reálnym sa v tejto situácii javí predpoklad, že akceptácia diferenciacie vo väzbe na prácu sa ľahšie presadí v podmienkach relatívne väčšieho životného štandardu, ako v podmienkach, kedy sa uspokojovanie spotrebných možností relatívne vyčerpáva uspokojovaním základných reprodukčných potrieb. V súvislosti s tým boli formulované dve polohy účasti sociológie na utváraní aktívnej a silnej sociálnej politiky.

Prvá poloha sa dotýka účasti sociológie na teoretickom bádani pri hľadaní odpovedí na také otázky, ako napr.:

- akú mieru diferenciacie unesie spoločnosť?
- s akými účinkami je možné počítať a v akých prípadoch je možné uplatňovať protektívne postoje k sociálne slabým vrstvám?
- akú diferenciaciu možno považovať za sociálne spravodlivú a pod.

Druhá poloha účasti sociológie na tvorbe sociálnej politiky sa vzťahuje k jej praktickej zodpovednosti za formovanie sociálnej politiky.

Úlohou sociológie je tu napomôcť k vytvoreniu sociálnych ochranných sietí pred nepriazni-

vými a tvrdými dôsledkami dôslednej „ekonomizácie“ ekonomiky, pre určité skupiny ekonomicky aktívneho obyvateľstva a ich rozvoj.

Sociológia by sa v uvedenom zmysle mala podieľať na formulovaní novej koncepcie aktívnej sociálnej politiky ako politiky, od ktorej sa vyžadujú nie iba čiastkové zlepšenia, ale prevratné zmeny v uplatňovaní sociálnej spravodlivosti.

Za pozornosť stojí aj to, že problematika sociálnej spravodlivosti bola akcentovaná hlavne v jej ekonomických súvislostiach, viažúcich sa na princíp zásluhovosti v odmeňovaní a jej uplatňovanie v rozdeľovacích a prerozdeľovacích procesoch.

Tento komplexný sociálny fenomén sa nestal predmetom samostatnej a hlbšej sociologickej analýzy v jeho širších sociálnych kontextoch. V súvislosti s posudzovaním miesta sociológie v sociálnej politike sa hovorilo aj o potrebe nabúravania mýtov deformujúcich sociálnu politiku. Prvý mýtus, ktorý by mala narušiť sociológia, je mýtus homogénnosti, uniformity a nekonfliktčnosti sociálneho života. Tieto nachádzajú svoj reálny obraz napr. v priemernostnom syndróme, adaptívnom type osobnosti, senioritnom a nie výkonovom princípe spoločenského postupu a pod. a deformujú tak spoločenský život.

Druhý mýtus, ktorý by mala nabúrať sociológia v sociálnej politike, je mýtus kvantity, prejavujúci sa „globalizáciou“ jej opatrení, nedostatočným venovaním pozornosti kvalitatívnym stránkam rozvoja sociálnych subjektov.

Ilustrácia úloh sociológie pri odbúravaní mýtov v prístupe sociálnej politiky k rodine, v závislosti na jednotlivých jej životných cykloch, to bol prakticky jediný prípad, kedy sa venovala pozornosť sociológii sociálno-politickým opatreniam zameraným na rozvoj sociálnych subjektov.

Ťažko môžeme hodnotiť situáciu, aká sa vytvorila v sociológii, a jej prínos k rozvoju sociálnej politiky vzhľadom k rôznym, pozornosť si zasluhujúcim sociálnym skupinám. Samozrejme s výnimkou mládeže, ktorej bola pozornosť venovaná v činnosti samostatnej sekcie.

Celkovo možno povedať, že prvý deň rokovania odznelo veľa zaujímavých podnetov k skvalitneniu sociálnej politiky a miestu sociológie v tomto procese. Zároveň sa však ukázalo, že v rámci jedného dňa rokovania je ťažko možné zmapovať celú situáciu v „makro“ a „mezo“ rovine sociologickej účasti na rozvoji sociálnej politiky. V súvislosti s požiadavkou prehľadnosti informovanosti o výsledkoch výskumu sociológie v sociálnej sfére sa ukazuje ako naliehavá úloha tvorby sociologickej banky dát a riešených problémov, ktorá by v mnohom napomohla prehĺbiť existujúcu úroveň sociologického tak teoretického, ako aj empirického výskumu, ako aj funkčnosť k rozvoju sociálnej politiky.

Druhý deň rokovania sekcie bol venovaný aktuálnym otázkam podnikovej sociálnej politiky a úlohám sociológie v jej realizácii a zdokonaľovaní.

Diskusiu v tejto oblasti predznačil tretí, rokovanie sekcie profilujúci diskusný príspevok. Jeho jadrom boli tri tézy:

1. Prestavba prináša pre sociálne prostredie podniku nové, tak vnútorné, ako aj vonkajšie impulzy.
2. Sociológia mení svoje role v podniku.
3. Sociológovia podniku – od plánovania k analýzam podstatných sociálnych procesov v podnikovej sociálnej sfére.

V súvislosti s prvou tézou sa konštatuje, že pred sociológiou a sociálnou politikou podniku sa v súvislosti s ekonomickými zmenami objaví celý rad nových, doteraz prakticky neznámych procesov a problémov.

Pôjde o zmeny podmienené predovšetkým zmenou ekonomických záujmov podniku a tlakom na hospodárnosť a znižovanie nákladov vo všetkých oblastiach podnikovej činnosti.

Podnik sa v uvedenej situácii bude snažiť zbaviť čo najväčšie množstva neproduktívnych nákladov, ako aj nákladov, ktoré nemajú pre jeho činnosť viditeľnejší efekt. V uvedenej situácii možno očakávať aj posuny a tlak na zmenu kompetencií a zodpovednosti za realizáciu sociálno-politických opatrení. V podmienkach pôsobenia nového hospodárskeho mechanizmu sa menia aj podmienky vo financovaní podnikovej sociálnej politiky a podmienky dotýkajúce sa rozsahu a financovania podnikovej spoločenskej spotreby.

To všetko môže viesť k vyostreniu viacerých protirečení medzi ekonomickým a sociálnym rozvojom podniku a k vzniku nových zdrojov napätia.

Práve v týchto zmenených podmienkach sa očakáva, že sociológia bude schopná identifikovať zdroje napätia medzi podnikom a jeho pracovníkmi a spolupodieľať sa na vytváraní priestoru k ich riešeniu.

Požiadavka na schopnosť sociológa orientovať sa v celom rade oblastí a problémov, ktoré doteraz neboli doménou sociológie, otvára potrebu nového profilu sociológie a sociológa pôsobiacich v podnikovej sfére. Zároveň si to vyžaduje zhodnotiť metodologický aparát a skúsenosti z dosiaľ realizovanej práce, spolu s rozvíjaním nových oblastí sociologickej teórie v podnikovej oblasti.

Ak sociológia podniku dosiaľ trochu opomínala skúmanie sociálnych procesov za cenu skúmania predovšetkým podmienok práce a stability pracovníkov, v súčasnosti sa bude musieť sústrediť predovšetkým na rozvoj sociálneho potenciálu podniku a rast výkonnosti jeho pracovných kolektívov. To predpokladá skúmať predovšetkým procesy stimulácie a ich efekty, skúmať ich nie staticky, ale ako kauzálne procesy.

Pružnosť sociologickej reakcie na problémy podniku a ich sociálne dopady predpokladá aj záujem sociológie o informačnú sústavu podniku a snahu profilovať systém informácií potrebných pre sociálne riadenie podnikových i primárnych pracovných kolektívov.

Len tak sa podarí sociológii efektívne reagovať na „racionalizačný“ tlak smerujúci k jej vytlačeniu za brány podniku.

Pomerne veľké možnosti v ovplyvňovaní sociálnej politiky podniku dáva sociálne projektovanie a programovanie, ale aj snaha domýšľať sociálne predpoklady a parametre v podniku prebiehajúcich ekonomických procesov a formulovanie z uvedeného pohľadu rozvojových priorít podnikovej sociálnej sféry a sociálnej politiky.

Schopnosť sociológa analyzovať sociálne procesy súvisiace s technickým rozvojom a ekonomickými procesmi vytvára v podniku pomerne veľký priestor pre jeho uplatnenie napr. vo funkcii riaditeľovho poradcu, poradcu podnikovej samosprávy pracovného kolektívu, sociálneho programátora a projektanta a pod.

To všetko samozrejme za predpokladu posilnenia jeho odbornej kompetentnosti, schopnosti aktívne komunikovať pri riešení problémov podniku s odborníkmi rôznych profesií a schopnosti podieľať sa na navrhovaní zmysluplných sociotechnických opatrení.

Diskusia, ktorá odznela na konto postavenia sociológie a sociológa v realizácii podnikovej sociálnej politiky, jednoznačne ukázala obavy z rušenia miest sociológov podniku v rámci „úspor administratívy“, najmä pokiaľ ide o „osamotených“ sociológov. Naznačila však zároveň aj spôsoby práce a nároky, ktoré ak sociológ splní, stane sa pre chod podniku prakticky nepostrádateľným. Keďže ekonomické zmeny v podnikovej sfére nejdú rovnakým tempom v jednotlivých odvetviach, bol vyjadrený názor na potrebu včasného informovania podnikových sociológov o ich predpokladaných dopadoch do sociálnej politiky podniku. Táto informácia by sa mohla realizovať napr. formou odborného seminára.

Okrem týchto, odborne ladených, odzneli aj príspevky požadujúce skvalitnenie práce československej sociologickej spoločnosti a činnosti jej sekcií, najmä v súvislosti s väčšou pružnosťou pri organizovaní odborných seminárov a prehĺbením jej úlohy pri integrácii a odovzdávaní sociologických informácií z jednotlivých oblastí sociologickej praxe.

Záverom dvojdnového rokovania boli zhrnuté podnety z diskusie do nasledovných záverov:

- Sociológia zaoberajúca sa otázkami sociálnej politiky má značný poznatkový fond a už aj pomerne bohaté praktické skúsenosti, ktoré je však potrebné hlbšie integrovať. Len tak budú využiteľné pre tvorbu poznatkovej bázy a navrhovanie sociotechnických opatrení potrebných pre formovanie aktívnej sociálnej politiky.
- Sociológia sa musí zamerať na hlbšie rozpracovanie zo svojho pohľadu tak teórie a koncepcie sociálneho rozvoja a sociálnej politiky, ako aj na rozpracovanie parciálnych teórií za jednotlivé oblasti a hierarchické úrovne realizácie sociálnej politiky.
- V súvislosti s požiadavkou prehĺbenia účasti sociológov na rozpracúvaní otázok sociálnej politiky sa ukazuje potreba nového profilovania sociológie a sociológov najmä pokiaľ ide o ich účasť na sociálnom riadení spoločnosti i podnikov. Predpokladom úspešnej realizácie tejto úlohy je zhodnotenie úrovne a funkčnosti metodologického aparátu a existujúcich sociologických teórií v oblasti sociálneho riadenia a sociálnej politiky.
- Pokiaľ ide o podnikovú sociálnu politiku, ukázalo sa, že ekonomická reforma podstatne mení materiálne podmienky fungovania podnikových systémov i podnikovú sociálnu realitu. V náväznosti na to je nutné zvolať seminár, na ktorom by sociológovia práce, priemyslu, ako aj sociológovia pracujúci v rezorte národných výborov, mohli podrobne analyzovať a zobecniť prvé poznatky a formulovať prvé odporúčania.
- Nové nároky na činnosť sociológie a sociológov si vyžadujú zaktivizovať činnosť československej a slovenskej sociologickej spoločnosti, a to najmä pokiaľ ide o pružnosť v príprave a realizácii tak potrebných tvorivých diskusií sociológov, ako aj pri vytváraní vecne problémovej informačnej bázy potrebnej pre činnosť sociológov.

Libor Lubelec

Sekce „Utváření socialistického společenského vědomí“

Některé otázky formování socialistického společenského vědomí a jeho sociologického zkoumání

(Úvodní referát J. Ražnoka)

Změny, které se začínají projevovat v životě naší společnosti, v jejím ekonomickém i politickém životě, se dotýkají a budou – zejména s prohlubujícím procesem přestavby společnosti – dotýkat vědomí všech lidí.

Nedávné zasedání ÚV KSČ věnované otázkám ideologické práce znovu podtrhlo zásadní tezi, že „přestavbu společnosti nelze uskutečnit bez přestavby myšlení lidí“, bez změny jejich vědomí.

Formování socialistického vědomí probíhá ve složitém dialektickém působení všech společenských procesů, mezi nimiž má rozhodující vliv sociálně ekonomická sféra a s ní spojené třídně politické zájmy. Vlastnosti socialistického člověka, jeho socialistické vědomí a uvědomělost nevznikají automaticky. Jsou výsledkem soustavné politicko-ideové činnosti, utvářejí se v činnorodé práci pro společnost a jsou odrazem jejího materiálního života. Stav jednotlivých stránek socialistického společenského vědomí je úzce spjat s ekonomickým rozvojem společnosti – s hospodářskou politikou strany, s ideologickým působením, rozvíjením vzájemných vztahů mezi třídami a sociálními skupinami i dalšími aspekty.

Stav společenského vědomí, tak jak se v dlouholetém vývoji utvářel, je koneckonců odrazem materiálního rozvoje společnosti a celkové společenské praxe. Jejich vývoj probíhal nerovnoměrně a proto se nerovnoměrně utvářely i jednotlivé složky společenského vědomí.

Význam společenských věd a potřebnost využívání jejich poznatků zdůraznil na 10. plénu ÚV KSČ s. Fojtík: „Pro úspěšné řízení sociálních procesů je důležitý pravdivý a ucelený obraz o naší společnosti. Společnost musíme studovat v její celistvosti a mnohostrannosti.“ Poznávat společnost znamená naučit se vidět všechno tak, jak to ve skutečnosti je, bez příkras, ale i bez tendencí vidět vše jen černě. Jako jeden z významných úkolů společenských věd byla s. Jakešem (na VŠP ÚV KSČ) uvedena i problematika formování společenského vědomí pracujících, která je i hlavním tématem jednání naší sekce.

* * *

Na zkoumání otázek společenského vědomí se podílí celá řada vědních oborů, mezi nimiž má nezanedbatelné místo i marxisticko-leninská sociologie.

Společenské vědomí je jedním z nejstarších a nejrozšířenějších zájmů sociologické vědy. Procesy formování společenského vědomí společnosti jako celku, tříd a dalších sociálních skupin jsou velmi složité, vzájemně podmíněné a vnitřně rozporné. Proto je také jejich systematický výzkum mimořádně náročný. Jeho výsledky však mají široké užití ve společensko-politické praxi.

Složitost procesu utváření vědomí individuů a sociálních skupin nelze však jen konstatovat. Je nezbytné systematicky analyzovat mechanismy formování a funkci jednotlivých faktorů, které se na jeho utváření podílejí, a to v konkrétně historických situacích.

Zkoumání společenského vědomí bylo proto zařazeno do státního plánu základního